

Slovenska polivokalna romana s tematiko druge svetovne vojne

Tone Smolej

Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI-1001 Ljubljana
tone.smolej@ff.uni-lj.si

Avtor se v članku ukvarja z romanoma Zapisnik Vladimirja Kavčiča in To noč sem jo videl Draga Jančarja. Poleg polivokalnosti obravnava še vire in s pomočjo doslej neznanih dokumentov analizira sočasno recepcijo.

Ključne besede: literatura in zgodovina / slovenska književnost / zgodovinski roman / druga svetovna vojna / Kovačič, Vladimir / Jančar, Drago

Večji del predstavljene raziskave se nanaša na *Zapisnik* (1973), polivokalni roman Vladimirja Kavčiča. Članek uvodoma prikazuje genezo tega romana. V njem pred komisijo nastopi 27 pričevalcev, pojasnjujočih medvojno likvidacijo izdajalca, ki spominja na resnične dogodke iz leta 1944. Obravnava teh pričevanj posebej izpostavi njihovo pojmovanje resnice in politično vmešavanje v delo komisije. S tega vidika je pomenljiva tudi recepcija tega romana, saj se vanjo vključuje tudi zapisnik seje komisije za idejna vprašanja kulture CK ZKS, na kateri so obravnavali tudi Kavčičev roman, in ki jo članek natančneje predstavi. V nadaljevanju pa članek v primerjalne namene uvede v obravnavo tudi sodobni slovenski roman, *To noč sem jo videl* (2010) Draga Jančarja, ki prav tako tematizira dogajanje iz 2. svetovne vojne, in sicer s prav takšno, t. j. polivokalno strukturo, kot jo v slovensko pisanje o 2. svetovni vojni uvaja že Kavčičev roman. Tudi v zvezi z Jančarjevim romanom raziskava obsega razmerje med romanom in resničnimi zgodovinskimi dogodki, na katere se roman nanaša. V ospredju zanimanja raziskave je zlasti napačna interpretacija dogodkov s strani enega od udeležencev, kar vodi do katastrofe. Obravnava polivokalne strukture v obeh romanih, med izidom katerih je sicer skoraj tridesetletna razdalja, ki ju umešča v različna družbena konteksta, razkriva, kako primerna je ta struktura za romaneskno opisovanje dogodkov iz 2. svetovne vojne, saj se medvojne likvidacije in poboje na Slovenskem še vedno interpretira različno.

Zapisnik

Na nastanek romana *Zapisnik* je gotovo vplivalo več dejavnikov. Leta 1969 je predsednik tedanje slovenske vlade Stane Kavčič sklical prvi sestanek komisije za preučitev gradiva o t. i. dachauskih procesih. Komisija, ki jo je vodil Ivo Janžekovič, je po desetih mesecih dela spisala poročilo, v katerem je ugotovila, da nobenemu od obsojencev ni bila dokazana krivda. Leta 1971 je Javno tožilstvo pri Vrhovnem sodišču vložilo zahtevo za obnovo postopka (Ivanič). Javnost je bila že prej prepričana, da gre za nedolžne, ki jih je treba čim prej rehabilitirati. Vsaj deloma v romanu odmeva tudi usoda informbirojevcev, zaprtih na Golem otoku.

V šestdesetih letih dvajsetega stoletja je bil Vladimir Kavčič urednik pri založbi Borec, ki je objavljala publikacije s tematiko druge svetovne vojne; tu se je večkrat srečal z radijskim novinarjem, urednikom oddaje *Še pomnite tovariši* in kronistom Ivanom Janom, ki mu je pripovedoval o svojih partizanskih doživetjih, najbrž tudi o justifikaciji obveščevalca Petra Stareta in osvoboditvi jetnišnice v Begunjah. Čeprav so bili njuni pogledi različni, so Janove zgodbe navdihnile Kavčiča. V intervjuju za Radio Slovenija je Kavčič pozneje izjavil, da je v vsebinskem pogledu izhajal iz njegovih doživetij, hkrati pa sta se dogovorila, da bi roman pisala skupaj. Kavčič bo postavil tezo, Jan, ki se z njim ni strinjal, pa kontratezo (Golja). Eno od poglavij v romanu je po izjavah obeh v resnici Janovo. Po kratkotrajnem sodelovanju je Jan odstopil in nato postal eden Kavčičevih glavnih obtoževalcev.

Kakorkoli že, roman je ostal polivokalen,¹ saj se pred komisijo, ki naj bi preučevala primer Brodnika, zvrsti kar 27 pričevalcev. Ti naj bi pojasnili medvojne in povojne dogodke v zvezi s primerom Brodnik, kar gotovo spominja na Janžekovičevo komisijo in njeno obravnavo justifikacije Petra Stareta. Kavčič je poudaril, da je skušal skozi več različnih pričevanj s specifičnimi načini govora, razmišljanja, reagiranja in čustvene prizadetosti doseči, da se osebe same razkrivajo in karakterizirajo: »Njihovo avtonomno življenje se razkriva bralcu neposredno in ne s pomočjo pisateljevega rezoniranja. Joyce je izumil notranji monolog, da bi z njim ponazoril doživljajski tok svojih oseb, jaz sem v *Zapisniku* skušal ponazoriti življenje kot skupek najrazličnejših monologov: vsak govori zase in svoje, nihče nikogar ne posluša.« (Hofman 134)

Tovrsten pristop je bil za tedanja slovensko romanopisje novost. Eden od zgledov zanj je bil tudi film japonskega režiserja Akire Kurosawe *Rašomon* iz leta 1950. Ali kot je dejal Kavčič sam: »To je *Rašomon* na slovenski način.« (Golja) Če film sestavljajo štiri pričevanja, jih je pri Kavčiču petkrat več. Poleg tega, da je problematiziral pripovedno zrenjsko točko,

je želel Kavčič razkriti temelje neke ideologije in poseči v njeno samo bistvo (Golja).

Uvodoma bomo povzeli glavne postaje Brodnikovega življenja, kot jih je najti v različnih pričevanjih v romanu. Kmalu po začetku vojne je bil Brodnik, sodelavec OF, ujet in poslan v koncentracijsko taborišče Dachau, njegova starša pa sta bila prav tako poslana v taborišče. V Dachauu je Brodnik pregledoval pakete, verjetno ga je obiskala tudi žena. Po izpustitvi se je leta 1943 priključil partizanom in hitro napredoval v bataljonskega komisarja, saj se je odlikoval z junaštvom. Ni odobral meted poveljnika Petra in komisarja Dona, ki ju je večkrat nepričakovano obiskal. Med mučenjem in zasliševanjem obveščevalca Gašperja je nasprotoval postopku, a ni preprečil likvidacije. Zaradi dobrega znanja nemščine se je Brodnik izkazal pri strategiji za osvoboditev kaznilnice. Po koncu vojne je postal sekretar komiteja, povezan je bil tudi z nasilnimi nacionalizacijami. Izvolili so ga za poslanca in člana CK-ja. Leta 1948 je bil obtožen sodelovanja z okupatorjem v taborišču in pozneje še v partizanih, nato pa na tajnem procesu obsojen na smrt zaradi sodelovanja z Angleži. Pozneje je bil pomiloščen na 20 let ječe, v zaporu je preživel 11 let. Konec petdesetih let je, zapuščen od nekdanjih tovarišev, pisal spomine, ki mu jih nihče ni hotel objaviti, saj so si vojne zasluge prisvojili drugi, zlasti Peter. V takšnih razmerah se je ohladil tudi Brodnikov odnos z ženo, zbližal pa se je z nekdanjo sekretarko Cvetko. Sčasoma je dobil po partijskem naročilu stanovanje in službo v velikem uvoznem podjetju. Žena ga izsiljuje, naj naznani skorumpiranega direktorja, od katerega je sprejel darila, ali pa naj se odpove ljubici.

Komisija in priče

Že Dolgan (*Pripovedovalec* 66) je poudaril, da pred komisijo nastopijo različne skupine prič. Med njimi je največ nekdanjih partizanskih tovarišev, ki opozarjajo komisijo na najrazličnejše dogodke, na podlagi katerih se jim zdi takratno Brodnikovo obnašanje sumljivo, zato ga povezujejo z okupatorjem. Približno četrtnina prič izreka strokovna mnenja o razmerah v taboriščih, o gestapovskih metodah ter o stalinističnih čistkah. Dolgan (*Pripovedovalec* 61) je tudi ugotovil, da o komisiji, ki izprašuje, bralec izve le toliko, kolikor jo sporadično omenjajo priče. Priča namreč ponavlja ali povzema vprašanja komisije, hkrati pa ima pripombe o njenem delu. Pričam je pred komisijo neugodno, pojavljajo se primerjave s sodiščem. Ena od prič poudarja, da komisija sicer ni sodišče, a da bo na koncu poklicana za sodbo, saj uživa zaupanje tistih, ki so jo imenovali (*Zapisnik* 34). Nekdanji komandant Peter zahteva, naj se umakne mikrofona, saj posnetek

ne more biti dokaz na sodišču: »Vem, vi niste sodišče, če prav razumem, vi ste celo več kot sodišče... Vi boste odločili, kaj naj ukrene sodišče. Tudi tega ne?« (*Zapisnik* 78). Pooblastila komisije so torej dokaj omejena. Redko je izražena naklonjenost raziskovanju preteklosti in popravi krivic: »Pravite, da bo najbrž pomiloščen, oproščen vsakršne krivde? Zakaj ne, če mu je bila storjena krivica? To pa vi veste bolje od mene« (*Zapisnik* 135). Veliko prič pa popisuje, kako je bil likvidiran obveščevalec Gašper in kako so dojele Brodnikovo tedanjo vlogo.

Likvidacija

Dogodki spominjajo na opise iz Janove zgodnje reportaže *Med gorenjskimi partizani* (1956) ter iz njegove podrobnejše kronike *Kokrški odred* (1980), o čemer literarna zgodovina doslej še ni pisala. Jože Urbanc-Gašper, partizanski vodnik, je oktobra 1944 prešel na domobransko stran in kmalu izdal bunker nekdanjih soborcev, pozneje pa naj bi se prek obveščevalca Petra Stareta povezal s partizani in jim celo izdal, kdaj se bodo domobranci udeležili žeganja v Trsteniku. Urbanc je žrtvoval domobrance, zato da bi si pridobil zaupanje partizanov, ki bi jim tako v bodoče lažje nastavil past. Jan (*Kokrški odred* 9) zelo natančno opiše aretacijo, zasliševanje, razkrinkavanje in kaznovanje Petra Stareta, saj naj bi šlo za občutljivo zadevo, ki je »po vojni doživljala različne razlage.« To je očiten namig na Kavčičevo pisanje. Stare je postal sumljiv, ko je trdil, da se je sam prebil iz neke hiše, obkoljene z domobranci. Med mučnim zaslišanjem je priznal, da je bil obveščevalec Urbanca, ki je partizane nameraval zvabiti v past. Priznal je tudi, da bi moral bombardirati bataljonski štab, kar bi bil znak za začetek napada. Zaslišali so še neko Milico, Staretovo zvezo. Med zaslišanjem so pri obeh opazili na njunih vratovih enako svetinjico Matere božje z Brezjij, ki je bila njun razpoznavni znak. Stareta so med sneženjem odvedli pred bataljon, da naj bi borci izrekli sodbo. Borci so ga enoglasno obsodili na smrt. Še preden je spregovoril, so borci sneli puške in ga pokosili (Jan, *Kokrški odred* 15).

V *Zapisniku* nam zelo podobne dogodke opisuje prvi pričevalec, Don. Čeprav je prestopil na belogardistično stran, je Robnik prek obveščevalca Gašperja ohranjal vezi s partizani in dajal vtis, da mu je žal izdaje in da se želi vrniti. Sporočil je, da se bodo belogardisti iz Tržišča pri Sv. Jani udeležili maše, kar bi bila priložnost za napad. A belogardisti so prehiteli partizane in jim zadali žrtve. Po še enem nepričakovanem napadu je sum padel na Gašperja, ki je Robnika zagovarjal, zato so ga prijeli:

Zvlekli smo ga v hišo in ga začeli zasliševati. Zavedal sem se, da moram nekaj odkriti, še preden se vrnejo drugi štabovci. V njihovi navzočnosti bi se capin spet izmuznil, kot se je bil že nekajkrat prej. Zato ni bilo mogoče izbirati sredstev. Prijeli smo ga malo ostreje, kot je bila navada. Ko sem mu pritisnil na senca revolver in mu iz gumbnice iztrgal lovsko značko, je vidno prebledel ... Dogovorjeno znamenje? Kdo ga je poslal? Robnik? Sta bila povezana, odkar je Robnik pobegnil, ali celo že prej? [...] Ukazal sem, naj ga slečejo. Na vrvici okrog vratu je nosil svetinjico .. Kje je njen začetek in kje njen konec? Vsak hip bi zunaj spet lahko zaropotalo, izdajalec bi si opomogel od presenečenja, pobegnil, zabrisal sledi za seboj... V bližini bi mogli biti njegovi somišljeniki, vdrli bi v hišo in vse bi se moglo zasukati še drugače (*Zapisnik* 17–18).

Nekoliko drugačno od Donovega je pričevanje Malega, poznejšega informbirojevca, ki ne dvomi o Gašperjevi krivdi, a se distancira od postopka, zato je pri opisu lahko natančnejši:

Dogovoril [= Don] se je z nekaterimi zanesljivimi fanti, da so planili na Gašperja, ko je ta najmanj pričakoval. Takoj so ga zvezali in ga zvlekli v izbo. Don kot komisar je vsekakor imel pravico to storiti in v bližini ni bilo nobenega drugega, ki bi bil bolj poklican za to, kot je bil on... Mene ni nič vprašal, mi nič naložil. Sedel sem in opazoval, kaj se bo izcimilo... Klofute seveda niso pomagale, Gašper je postal še bolj divji. Ko mu je strgal srajco s telesa in se je pokazala svetinjica, je že nekoliko prebledel. Ni pa hotel pojasniti, kaj to pomeni... Don je ukazal, naj ga privežemo na mizo, sam pa je skočil v kuhinjo in se vrnil z razžarjenim pokrovom od peči. Ko ga je pritisnil Gašperju med noge, je ta zverinsko zatulil in priznal, da sta bila novinca, ki sta pobegnila, poslana v bataljon. Potem se je spet zakrknil vase, dokler ni Don znova prišel z razbeljenim pokrovom (*Zapisnik* 97–98).

V svojem pričevanju nekdanji kurir Jelen razkrije, da mu je Don sam pripovedoval, da so morali Gašperja »počiti« pred prihodom obveščevalcev iz odreda, ker da je hotel pobegniti: »Izkopati pa se ga ni nikomur ljubilo, da bi ugotovili, od kod je bil ustreljen, od spredaj ali od zadaj.« (*Zapisnik* 47) Ena od prič, ki je stražila Gašperja in slišala njegovo priznanje, se sprašuje, ali naj bi s sovražniki delali v rokavicah (*Zapisnik* 105).

Priče navajajo omenjeni dogodek, saj se je prav tedaj pojavil Brodnik, ki je mučenju nasprotoval, kar je pozneje omogočalo različne interpretacije. O tem, zakaj je Brodnik nasprotoval Donu, a ni preprečil likvidacije, razmišlja v svojem pričevanju Mali. Če je bil Gašper res gestapovec, bi sum padel tudi na Brodnika, če je bil tudi ta agent. Peter pa je bil celo prepričan, da je Don izvrševal tisto, kar mu je naložil Brodnik, saj bi lahko rešil obveščevalca, če bi to hotel.

Iz nekaterih pričevanj jasno sledi, kako je na pričevalce naknadno vplival Don. Aktivist Brvar poudarja, da so ga na sestanek z Brodnikom pripeljali kurirji in da je bil o njegovem prihodu takrat obveščen, kar je pomembno: »Na to dejstvo me je po vojni opozoril nekdo, ki je bil tedaj tudi

v odredu. To je bil Don« (*Zapisnik* 27). Tudi Jelen ne zanika Donovega vpliva na interpretacijo vojnih dogodkov. Brodnik naj bi med zimo prizgasil do jame, kjer je bila skrita tehnika, in tako razkril skrivališče, ki so ga morali nato opustiti: »Pozneje smo na pripetljaj pozabili. Kdo me je spomnil nanj? Don, ko me je zadnjič obiskal. Saj je prišel prav zaradi tega...« (*Zapisnik*, 45). Jelenu se celo zareče, da Don išče obremenilne priče zoper Brodnika: »Kdo ga je pooblastil? Ga niste vi? Ne, ne spominjam se. Morda ni uporabil ravno te besede, ampak nekaj podobnega... Tako sem sklepal. Ne, nikoli ni omenjal, da bi delal za kakšno našo posebno ustanovo... Mar nima pravice, da bi poizvedoval na svojo roko?« (*Zapisnik* 45)

Resnica

Dolgan (*Pripovedovalec* 68) je lucidno ugotovil, da se z vsakim novim pričevanjem odkrivajo nove podrobnosti iz Brodnikovih vojnih let, na podlagi katerih priče sklepajo o njegovi (ne)krivdi, a nobena nima dokazov zanj. Priče ne sumničijo le Brodnika, temveč tudi druga drugo, zato se tudi medsebojno obtožujejo in zaradi tega sprejema bralec njihova pričevanja kot subjektivne različice nekdanjih dogodkov. Celo zavestno pričanje Cvetke o njegovi nekrivdi, je za bralca lahko neverodostojno, ko Cvetka prizna, da je imela z Brodnikom ljubezensko razmerje. Kavčič je izjavil, da je hotel pokazati, kako je resnica relativna, kako težke in zamotane so poti do nje, kako hitrim spremembam so podvržene naše sodbe o ljudeh, kako so naša moralna izhodišča podrejena ne samo tokovom, temveč tudi potrebam časa; in končno: kako različni so lahko vidiki zgodovinskega vrednotenja (Hofman 134).

V pričevanje svojih junakov je zato Kavčič pogosto vstavljaj razmišljanje o resnici. Don pravi, da je dolgo zaupal Brodniku, kar je »čista resnica«, a kmalu doda, da čista resnica »še ni vsa resnica«. Na koncu svojega pričevanja povpraša komisijo, za kaj ji sploh gre in ponovi odgovor: »Za resnico? Mar vse tisto, kar je bilo že ugotovljeno, ni resnica? Kakšna potegavščina je zdaj to? Protestiram...« (*Zapisnik* 25). Brvar pa dvomi, ali komisiji sploh gre za resnico (*Zapisnik* 34). Petrov kurir pa se sprašuje: »Kaj imam jaz od tega, če se prepričam, da ni bilo tako, ampak malo drugače? Resnica? Seveda, to je lepa stvar, koristna pa ne vedno...« (*Zapisnik* 111). Preiskovalce še povpraša, zakaj ne pokažejo vse resnice? (*Zapisnik* 114). Tako kot se želi po Jelenovih besedah po vsej sili do resnice dokopati Don, čeprav ni znano, kaj želi doseči (*Zapisnik* 52), pa Cvetka poudarja, da se tudi Brodnik prav fanatično bori za resnico (*Zapisnik* 63). Na koncu izpovedi sama ugotovi, da nobena resnica ne služi vsem: »Če je tako, potem ni

nobenega upanja za tiste, ki jo iščejo.« (*Zapiski* 75) Kolarjeva, ki opozarja na Brodnikovo vlogo pri nacionalizaciji in ne skriva svoje nenaklonjenosti do režima, komisiji zabrusi: »Resnica je navadno tisto, o čemer molčite.«

V nasprotju s filmom *Rašomon*, v katerem lahko ubiti samuraj s pomočjo medija poda svojo resnico – svojo plat zgodbe, pa Brodnik pred komisijo ne nastopi in celo umre pred sklepom. A Dolgan (*Pripovedovalec* 74) nas opozarja, da manjka 21. pričevanje. Je bilo zbrisano s traku, ker je bilo njegovo, Brodnikovo?

Čprav psihiater – predzadnja priča – navaja, da je v časniku prebral, da je Brodnik v celoti oproščen krivde in da so obtožnico proti njemu v celoti umaknili (*Zapiski* 380), pa zadnja priča, če jo sploh lahko tako imenujemo, dokazuje, da se oblast s tem ne more strinjati. Predvsem v imenu resnice. Ta funkcionar komisiji poudarja, da je treba za resnico uporabiti vsa sredstva: »Gre za našo zgodovinsko, revolucionarno resnico, ki ni abstraktna, ni sama sebi namen, temveč je sredstvo našega revolucionarnega boja« (*Zapiski* 385), hkrati pa ji očita, da ni dovolj dobro opravila svojega dela, saj naj bi jo on sam opozarjal, koga bi morala poklicati, da bi se potrdilo, da sum ni bil brez podlage. Komisiji, ki ji je vendarle šlo za resnico (*Zapiski* 239) in je zaslišala številne priče, je zdaj izrečena nezaupnica. Funkcionar dodaja, da je komisiji z novimi dokazi nakazal ne samo mogočo, temveč že kar obvezno smer nadaljnega poizvedovanja: »Ne smete odnehati, odkriti morate vso resnico. Zdaj ne gre več za Brodnika. Njega je seveda treba znova obsoditi, potrditi prvotno sodbo in napraviti križ čezenj. Ponuja pa se nam možnost, da čezenj sežemo dalj in globlje. Sovražnik je na delu, nikoli ni odnehal niti za hip...« (*Zapiski* 393–394). S temi besedami se *Zapiski* zaključijo, pravzaprav je s tem »konec četrtega traku«.

Takšen konec je vzbujal različne interpretacije. Kmecl (409) je menil, da konec besedila ni pravi konec, na podoben način je mogoče posneti še kakšen trak, morda je celo posnet. Verjetno pa lahko zadnje pričevanje razumemo v kontekstu tedanjih političnih razmer v Sloveniji. Konec leta 1972 je moral odstopiti liberalni predsednik Stane Kavčič, naklonjen rehabilitaciji žrtev dachauskih procesov, sam postopek rehabilitacije pa se je nekoliko zaustavil. Na oblast so prišli ortodoksni partijski kadri, ki so vplivali tudi na recepcijo romana *Zapiski*.

Zapiski o Zapiskih

Kmalu po izidu romana je Ivan Jan spisal nekakšen pamflet zoper Kavčiča, ki ga je želel objaviti v partijskem glasilu *Komunist*. Besedilo sicer ni izšlo, a je rokopis vzbudil pozornost partijskega vrha, saj je bil *Zapiski*

prav tedaj že izbran za nagrado Prešernovega sklada. Dne 22. 1. 1974 je Boris Majer, predsednik komisije CK ZKS za idejna vprašanja kulture, povabil predstavnike upravnega Odbora Prešernovega sklada, člane Zveze komunistov, na pogovor, da bi se dogovorili o pismu predsedniku upravnega odbora, naj skliče sejo, na kateri bi ponovno pretresli odločitev o podelitvi nagrade *Zapisniku*. Majer je poročal, da prva alternativa, namreč da bi se Kavčič odpovedal nagradi, ni uspela. Ta pot bi bila, je dejal Majer, sicer krajša in razrešitev lažja, ne bi bila pa načelna:

Kavčič bi se odrekel nagradi predvsem zaradi pritiska nanj na zahtevo zveze komunistov. Vsaj tako bi objektivno njegova odločitev izzvenela. V razgovoru je bilo avtorju rečeno, da zveza komunistov od njega ne zahteva nobenih uslug. Odločitev naj bo predvsem njegova lastna, kot pisatelja in komunista. V razpravi je sprejel večino argumentiranih prigovorov na račun knjige in izjavil, da bo delo izboljšal v primeru, da jo bo pripravil za dramatizacijo, kot so mu svetovali.²

Majer je po prebiranju knjige prišel do ugotovitev, da je vsak prikazani dogodek lahko resničen ali celo je resničen, celoti pa manjka širša družbena dimenzija dogajanja med NOB in po osvoboditvi. Prav te dimenzije knjiga ne prikaže, in vtis, kakršnega o teh dogajanjih pusti, je neresničen. Problemi ljudi so zoženi na njihovo psihofizično vzdržljivost, manjka pa socialna, narodnoobrambna, moralnopolitična opredelitev ljudi, ki je bila bistvenega pomena za njihovo ponašanje v najtežjih trenutkih in za celoten uspeh revolucionarnega delovanja v tem času. Majer je še naglasil, da je to njegova subjektivna ocena ter menil, da utegnejo imeti prisotni drugačne ocene, odbor pa mora zavzeti enotno stališče. Ker je delo izšlo z družbeno subvencijo, ni umesten prigovor o kratenju svobode pisane besede:

»[V]prašati pa se kaže, ali dati delu tudi družbeno priznanje – nagrado in ga s tem postaviti na določen družbeni piedestal.«³ Nekateri povabljeni so v razpravi priznali, da so glasovali za Kavčiča, ker so se zanašali na presojo strokovne komisije oziroma so menili, da gre za nagraditev celotnega pisateljevega dela. Posebej velja opozoriti na dramaturga Lojza Filipiča, ki je trdil, da bi podelitev nagrade pomenila dokaz širine. Absolutna revizija odločitve je neupravičena, zato bi, kot bi omogočil kompromisni predlog, nagradili pisateljevo delo iz let 1972/73. Literarni zgodovinar Branko Berčič pa je menil, da odnos pisatelja do NOB ni negativen: »Negativna stališča do prizadevanj organiziranih naprednih sil v obravnavanem obdobju izražajo tisti, ki jih avtor tudi sicer negativno okarakterizira, bodisi da so to odpadli ali vrinjeni posamezniki.«⁴

Na koncu so prisotni soglašali, da bodo podpisali pismo predsedniku z utemeljitvijo, da z delom, ko so se o njem prvič opredeljevali, niso bili vsi v celoti seznanjeni. Pred sejo naj bi se člani zveze komunistov posebej se-

stali, da bi poenotili stališča. Iniciativa mora pripeljati do uspešne načelne razrešitve tega vprašanja v upravnem odboru, ker bi se sicer kot komunisti osmešili. Ni bilo dogovorjeno, kdo bo usklajeval dogovor pred sejo in kdo bo utemeljeval iniciativo na seji. Zapisnikar je v oklepaju zapisal, da vse to utegne biti pomembno spricho dokaj različnih – čeprav ne povsem nasprotujočih – ocen knjige: »na seji, o kateri poročam, so bile še vedno naglašene estetsko umetniške komponente dela.«⁵

V istem tednu je Jan v *Delu* objavil svoj polemični prispevek, v katerem piše, da je v romanu prepoznal sebe in svoje sorodnike ter sodelavce. Zlasti se ukvarja z mislijo Urbana iz Ribnice, ki je dodana knjigi (v drugi izdaji ta misel umanjka), namreč, da se nobena generacija ne more izogniti sodbi prihajajočih:

To je res, a res je tudi, da ta trditev v kontekstu *Zapisnika* nakazuje tudi grožnjo. Urban tudi ne zagovarja generacijskega, ne kakega drugega, razrednega ali družbenega konflikta. Je torej res vse tako črno, da se je treba bati nove generacije? Ali bo potem treba dajati odgovor tudi za justifikacije izdajalcev, sovražnikov in drugih škodljivcev NOB, ne le za nepravilnosti in škodljivosti znotraj naporov za boljše življenje? Taka je enostavna izpeljanka o sodbi prihajajočih (Jan, *Pripisi* 8).

V *Zapisniku* je sicer po Janovem mnenju veliko resnice, a vse je dostikrat vrženo v en koš: resnica in neresnica. Svoj prispevek zaključí z mislijo, da je roman labirint obtoževanja, češ »poglejte se, partizani, kakšni ste in kam ste vse skupaj pripeljali«. V nekaj dneh je odgovoril tudi pisatelj Kavčič, ki je poudaril, da njegov namen ni bil pisati zgodovinsko ali dokumentarno delo. Vse osebe v knjigi so izmišljene, prav tako kraji. Posamezne prvine pa so seveda vzete iz življenja:

Kdor ni po volji njemu [= Janu], je skorajda sovražnik socializma. Ker mu ni všeč *Zapisnik*, postavlja pod vprašaj ne samo moje pisateljske delovanje, temveč tudi mojo drugo aktivnost. In kar je najbolj nenavadno: izjave posameznih ljudi iz knjige pripisuje meni. Če bi vsi sprejeli ta postopek kot veljaven, potem slovenska literatura sploh ne bi smela več imeti negativnega ali problematičnega junaka, avtor pač ne more tvegati, da bi odgovarjal za vse, za pijance, za zakonske brodolomce, za tatove, za ljudi, ki niso razumeli ali ne marali NOB, za vsak kritičen pristop do sedanjih razmer. Prav pri *Zapisniku* pa je več kot razvidno, da podajam izjave različnih ljudi z različno stopnjo razvitosti in zrelosti, ljudi z bolj ali manj osveščeniimi pogledi na življenje. Kdor ni razumel tega, ni razumel ničesar. Ali povedano z drugimi besedami, če se ni posrečilo povedati tega, je osnovna zamisel ostala neuresničena (Kavčič, *Pripisi* 14).

Drugače pa je bila slovenska kritika romanu zelo naklonjena, navedimo le odlomek:

Vsak izmed govorcev, ki nastopajo v *Zapisniku*, je psihološko, statusno, nazorsko, itd. opredeljen, kar je avtorja najbrž veljalo veliko minucioznega in študijskega dela, toda najvažnejše pri tem je, da je njihova individualna zasidranost znotraj subjektivno zamejenega statusnega itd. območja hkrati pogojena s širšimi ljudskimi in družbenimi tokovi. [...] Poleg tega, da je *Zapisnik* ostra kritika skupnih ali posameznih političnih zablod, poleg tega, da je to anatomija nekega družbenega trenutka, je predvsem dobro prekrvavljena proza, zanimiva za branje – celo napeta (Jančar, »V. Kavčič« 11).

Te vrstice je zapisal tedaj petindvajsetletni novinar Drago Jančar, ki se je pisanja podobnega polivokalnega romana lotil četrto stoletja pozneje.

To noč sem jo videl

Likvidacija

Ksenija Hribar, vnukinja enega najbogatejših Slovencev, se je leta 1926 poročila z imovitim Radom Hribarjem. Zakon svetovljanske dame, tudi ljubiteljice eksotičnih živali ter prve Jugoslovanke s pilotskim izpitom, ni bil srečen: Ksenija je moža zapustila zaradi srbskega častnika. Ko je Hribar kupil grad Strmol, se je vrnila domov, drugi zakon pa je sodišče razglasilo za neveljavnega, saj prvi ni bil razvezan. Na zabavi so ju zvezali z verigami, da se ne bi več ločila. Slike strmolskih zabav kažejo, da so se jih udeleževali številni kulturniki, med drugimi Pavel Golia in Izidor Cankar, ki je bil poročen z Radovo sestro Ničo. Rado Hribar je bil tudi mecen slikarju Božidarju Jakcu. (Hribar 223–229). Med drugo svetovno vojno je Hribar na gradu sicer sprejemal Nemce, ki so bili njegovi znanci ali poslovni partnerji, a je pomagal tudi partizanom in rešil več vaščanov, ki so že bili obsojeni na smrt. Kljub svarilu, naj se umakne v Ljubljano, je ostal na gradu. Dne 3. 1. 1944 je v grad prišlo devet članov VOS-a. Hribar je mislil, da so prišli po tiskarski stroj, zato jih je povabil na večerjo, a so ga začeli obtoževati in ju z ženo aretirali. Naslednji dan so ju ustrelili. Njune posmrtno ostanke so našli marca 2015, oktobra istega leta pa sta bila pokopana v družinsko grobnico. Razkritje je spet vzbudilo številne članke in polemike.⁶ Malo je znano, da se prvi opis zločina pojavlja že leta 1944 v dnevniku kanadskega premiera Mackenzieja Kinga, ki popisuje obisk zakoncev Cankar:

Njegove [Cankarjeve] oči so bile polne solza. Povedal mi je, da sta pred kratkim dobila telegram, njegovo vsebino pa je danes predstavil ženi, namreč da so partizani ustrelili njenega brata, njegovo ženo in še neko gospo, ki je odraščala v njenem domu ter še nekoga. Sam da je pravkar odstopil kot pred-

stavnik vlade Jugoslavije [v Kanadi], njegova podpora bi utegnila ne biti več proti partizanom, marveč z njimi, ker tudi Churchill in Roosevelt dajeta vso podporo partizanom in ker vlada nasprotuje ruski politiki, itd. ⁷

A vrnimo se k Jančarju, ki poudarja, da je resnična zgodba Hribarjeve le skelet, okrog katerega se nizajo večji del izmišljene pripovedi:

O njenem ljubimcu nisem vedel ničesar, tudi ne nemških oficirjih, ki so hodili na Strmol, še najmanj o morilcih, ki so se po vojni v gostilnah hvalili s tem dejanjem. Izmisli sem si zaplet, ki je do tega pripeljal [...] Izmisli sem si Janka in Jeranka in mnoge druge. Naj mi bo oproščeno, nisem znal drugače, iz resničnosti je prišla izmišljena zgodba, ki stvari, kakor so se zgodile, ne spremeni. (Leiler 10)

Sicer pa se roman začne z mislijo Hansa Christiana Andersena, da so naše izmišljene zgodbe narejene iz resničnosti. Ob skeletu, preslikanem po življenju Ksenije Hribar, je nastala zgodba Veronike Zarnik.

Pet pripovedovalcev

V osmem natisu romana je Jančar podrobno popisal vire in se poklonil spominu Vilme Mlakar. Prav pričevanje sobarice, ki je izšlo v tematski številki revije *Kronika*, posvečeni zgodovini gradu Strmol, je avtorja spodbudilo k pisanju knjige. Tu je dobil obilo gradiva za oblikovanje zlasti druge (mati) in četrte prvoosebne pripovedi (služkinja). V romanu se sicer zvrstijo še tri pripovedi, ki iz svoje perspektive podajajo videnje Veronike. Jančar poudarja, da ima roman sicer rašomonsko zgodbo, a tudi kompozicijo, ki iz poglavja v poglavje širi neki časovni in zgodbeni okvir (Schnabl 32). Veronikina mati maja 1945 pripoveduje, da namerava zetov brat pisati nemškemu zdravniku v München v zvezi z usodo zakoncev; zdravnik nato avgusta istega leta prejme pismo, ki sproži spominsko pripoved. Pogreb partizana Janka v devetdesetih letih pa zatopi v spomine Jeranka. Za nas bosta najbolj zanimivi prav ti dve pripovedi.

Mlakarjeva pričuje o nemških obiskih. Zveze z Nemci so rešile nekatere na smrt obsojene, a so Hribarjema škodovali (Cvetek 245). Že pred vojno ju je obiskoval Hans von Tschammer und Osten, vodilni nacistični športni funkcionar, t. i. Reichssportführer. Družinski zdravnik dr. Otto Haus, ki je – med vojno mobiliziran – na Strmol prihajal v vojaški uniformi, pa bi bil morda zgled za romaneskni lik Horsta Hubmayerja, ki na prošnjo Veronike intervenira pri šefu Gestapa za aretiranega Jeranka:

Telefoniral sem Wallnerju, hladnemu človeku, s katerim sem do takrat komaj spregovoril kakšno besedo. Rekel je, naj se osebno oglasim. Iz bolnice sem se odpeljal kar v zdravniškem plašču na sedež gestapa. Wallnerja sem srečal na dvorišču, ko sem stopil iz avtomobila. Kar tam sem mu rekel, da enega od mladih ljudi, ki so jih zajeli v veliki skupini po vaseh aretiranih ljudi, osebno dobro poznam. Malo sem se zlagal, poznal sem ga že, tudi po tistem, ko sta z Veroniko pripeljala njegovo zaročenko, sem ga nekajkrat videl na gradu, a da bi ga poznal osebno in dobro? Wallner me je hladno gledal, rekel je, naj se ne vmešavam v varnostne zadeve. Nameraval sem že odnehati, potem sem pomislil, kako bom stopil pred Veroniko, ne bo mi lahko pogledati v njene žalostne, mogoče obupane oči. Udaril sem z najtežjo municijo, vedel sem, da s precej tvegano trditvijo. Rekel sem, da osebno, kot vojak nemškega rajha, s svojo oficirsko častjo jamčim za tega človeka. Če z oficirsko častjo, je rekel posmehljivo Wallner, potem bomo pa poskusili kaj storiti. Dal sem mu podatke o aretiranem. Čez nekaj dni se je izkazalo, da je šlo res za pomoto, Jeranek je bil prost. (Jančar, *To noč* 90–91)

Omenjeni dogodek je Jeranek opazoval v kletnem zaporu in se ga pozneje takole spominjal:

[Videl sem] na dvorišču človeka v črni uniformi in s položčenimi škornji, ki se je z nekom pogovarjal. To je Wallner, je šepnil fant, gestapovec. Če te ta dobi v roke, si mrzel. Meni pa je pozornost pritegnil ono drugi, bil je v razpetem belem zdravniškem plašču, pod njim je imel vojaško uniformo. Tega pa poznam, sem rekel. Wallnerja? Ne, onega dohtarja. Na Podgorsko hodi. Baraba, je rekel fant iz Gorenje vasi, vsi so enaki. Wallner je pokazal z roko proti našim kletnim oknom, tudi zdravnik se je ozrl, da sva oba odskočila. Popoldne so me izpustili. (Jančar, *To noč* 161)

Za razplet dogodkov je ključen naslednji prizor, ki se ga zdravnik takole spominja:

Danes ste prvič povedali, je dejala, kje ste bili ranjeni. Molčal sem. Kakor da je to noč prvič prišla vojna v našo hišo, je rekla. Prijel sem jo za roko in jo pogledal v oči. Hotel sem reči, da je lepo živeti, nekaj takega, lepo je stati ob ribniku ob vzhajajočem soncu. Takrat sva zaslišala, da je nekdo požvižgaval, nekaj je zaropotalo ob seniku. Umaknila je roko. Ob seniku je stal moški in naju gledal. To je naš Ivan, je rekla. Bil je oni Jeranek, poznal sem ga. Moški je splezal po lestvi in izginil skozi vrata na seniku, ni se več ozrl. Naju ta zalezuje? sem rekel. Ah, ja, je rekla Veronika, dober človek je včasih malo trmast. Nasmehnila se je: zdi se mi, da me rad vidi. Potem sva nadaljevala pot ob reki. (Jančar, *To noč* 107)

Jeranek pa ta isti dogodek interpretira drugače:

Ko sem stopil ven, sem ju zagledal. Njo, Veroniko. In njega, nemškega oficirja. Stala sta ob vodi in on jo je držal za roke. Obrnjena je bila proti njemu in ga gledala naravnost v oči. Tako kot je gledala mene v njihovi jedilnici. Takrat, ko mi je šel njen pogled noter v prsi, nekam tja, kjer je duša, ki se vznemiri, da človeku začne tolči srce. Tudi zdaj mi je udarilo, kakor boben je udarilo srce notri v prsih in od

tam seglo v glavo, čutil sem, da mi razbija v sencih. To so torej ti obiski. Sinoči so proti graščini vozili avtomobili, ponoči so se odpeljali, nobenega ni bilo več ne pred gradom ne spodaj na cesti. Torej je Nемеc prespal v Zarnikovi graščini. Pri njej? Pri njegovi ženi? (Jančar, *To noč* 165–166)

Jančar dogajanje podaja skozi večglasje različnih perspektiv, saj je resnica vselej tudi stvar perspektive (Virk 11). Jeranek očitno iz ljubosumja in neupravičenega sovraštva napačno interpretira dogodek ter v jezi partizanom sporoči, da se »gestapovski« zdravnik sestaja z Veroniko in s tem sproži katastrofo. Vemo, da že Jan (202, 367) v delu *Korenine zla*, ki ga Jančar tudi našteva med svojimi viri, še v devetdesetih letih uvršča Hribarja med neposredne gestapovske agente in tako opravičuje njuno usmrtitev. Zanimivo, da naša literarna veda Jeranka zelo različno pojmuje. Po Dolganu (*Roman* 215) bralec ves čas domneva, da gre pri umoru predvsem za političnoideološki motiv, a tega v resnici sproži seksualni, saj je zavrti kmečki fant Jeranek zaljubljen v gospodarico gradu. Zupan Sosičeva (39) pa meni, da avtor s povezavo ideološke zaslepljenosti in seksualne anomalije partizane etično diskvalificira.

Sklep

Ob vsem obravnavanem je posebej zanimivo, da ima osrednji dogodek (partizanska likvidacija) v obeh romanah bolj ali manj realno zgodovinsko osnovo. Obe obravnavani deli pa imata tudi izrazito polivokalno zasnovo, v Kavčičevem romanu se zvrsti kar 27 pričevalcev, v Jančarjevem pet. Osrednji junak (Brodnik, Veronika) ne v prvem ne v drugem romanu ne pričuje, čeprav je ključen za razumevanje dogajanja in morda tudi za vprašanje resnice, ki ga izpostavlja uporaba polivokalne strukture. Oba avtorja se navezujeta na rašomonsko tradicijo različnih videnj istega dogodka. Polivokalna struktura pa se izkazuje kot zelo primerna za romaneskno opisovanje dogodkov iz 2. svetovne vojne, saj na Slovenskem še vedno različno interpretiramo medvojne poboje.

OPOMBE

¹ Polivokalen je večglasni roman, v katerem nastopa več različnih prvoosebni pripovedovalcev, ki s svojimi pripovedmi oblikujejo in dopolnjujejo celotno zgodbo.

² Razgovor s komunisti, člani UOPS. AS 1589/IV. Škatla 371.

³ Prav tam.

⁴ Prav tam.

⁵ Prav tam.

⁶ V zvezi s tem velja omeniti zlasti pisma bralcev v Sobotni prilogi *Dela*. (*Delo* 57.106, 9. 5. 2015: 29).

⁷ *The diaries of William Lyon Mackenzie King*. Zapis je zabeležen na dan 15. marca 1944. Celoten dnevnik je dosegljiv na spletni strani Library and Archives Canada. Zahvaljujem se prof. dr. Andreju Rahtenu za te podatke.

LITERATURA

- Cvetek, Marija. »Spomini na Strmol. Vilma Mlakar, roj. Urh – nekdanja strmolska sobarica«. *Kronika* 54. 2 (2006): 233–252.
- Dolgan, Marjan. *Pripovedovalec in pripoved. Njegovo vrednotenje pripovedovanega*. Maribor: Obzorja, 1979.
- – –. »Roman kot Pandorina skrinjica. Drago Jančar: To noč sem jo videl.« *Primerjalna književnost* 34.3 (2011): 209–221.
- Golja, Marko. »Pogovor z Vladimirjem Kavčičem«. [Prepis]. Predvajano na Radiu Slovenija, Tretji program. 28. 7. 2014.
- Hofman, Branko. *Pogovori s slovenskimi pisatelji*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1978.
- Hribar, Angelika. »Strmolski graščak Rado Hribar in njegova rodbina«. *Kronika* 54. 2 (2006): 213–232.
- Ivanič, Martin. »Kronološki prikaz poteka in razveljavitve dachauskih procesov (1946–1986)«. *Dachauski procesi*. Ur. Martin Ivanič. Ljubljana: Komunist, 1990. 33–51.
- Jan, Ivan. *Med gorenjskimi partizani*. Kranj: Gorenjski tisk, 1956.
- – –. »Pripisi k Zapisniku«. *Delo* 16. 25 (31. 1. 1974): 8.
- – –. *Koerški odred III. Narodnoosvobodilni boj pod Karavankami*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1980.
- – –. *Korenine zla. Odstrte zavesi I*. Ljubljana: samozaložba, 1995.
- Jančar, Drago. »V. Kavčič. Zapisnik.« *Sedem dni* 2. 39 (27. 9. 1973): 11.
- – –. *To noč sem jo videl*. Ljubljana: Modrijan, 2015.
- Kavčič, Vladimir. *Zapisnik*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1985.
- – –. »Pripisi k Zapisniku«. *Delo* 16. 27 (2. 2. 1974): 14.
- Kmecl, Matjaž. »O razpokanju romana ali Kavčičev zapisnik«. Vladimir Kavčič. *Zapisnik*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1985. 397–421.
- Leiler, Ženja. »Si naš ali njihov, rdeč ali črn, levi ali desni. Vmes ni nič.« Pogovor ob izidu novega romana D. Jančarja. *Pogledi* 1.12 (8. 9. 2010): 8–12.
- Mackenzie King, William L. *The diaries of William Lyon Mackenzie King*. Library and Archives Canada. Splet 5.9. 2015. <<https://www.collectionscanada.gc.ca/king/023011-1070.07-e.html>>
- Schnabl, Ana. »Drago Jančar prejel ugledno francosko nagrado«. *Dnevnik* (29. 11. 2014): 32.
- Virk, Tomo. »O ljudeh, ki so hoteli samo živeti.« *Pogledi* 1.12 (8. 9. 2010): 10–11.
- Zupan Sosič, Alojzija. »Partizanska zgodba v sodobnem slovenskem romanu.« *Jezik in slovnost* 59. 1 (2014): 21–42.

Two Polyvocal Slovene Novels on World War II Themes

Keywords: literature and history / Slovenian literature / historical novel / World War II / Kovačič, Vladimir / Jančar, Drago

The introduction presents the genesis of *The Record* (*Zapisnik*, 1973), a polyvocal novel by Vladimir Kavčič. *The Record* features the testimonies of 27 witnesses explaining the wartime liquidation of a traitor, which recalls a historical event of 1944. The paper focuses on the witnesses' conception of truth and on the political interference in the work of the commission appointed to inquire into the case. A separate section is devoted to the minutes taken at the meeting of the Slovene Commission for Ideological Questions of Culture, which discussed Kavčič's novel. The second part of the paper shifts to the polyvocal novel *I Saw Her That Night* (*To noč sem jo videl*, 2010) by Drago Jančar, where a number of narrators reminisce about the – later liquidated – heroine: another work with a historical background. The research focuses on a participant's misinterpretation of the events, which leads to the catastrophe. The polyvocal structure has proved eminently suitable for novelistic depictions of World War II events, since the wartime killings are given different interpretations in Slovenia even today.

Oktober 2015